

CUMHURİYETİN İLANI VE HÜSEYİN RAUF ORBAY

THE DECLARATION OF THE REPUBLIC AND HÜSEYİN RAUF ORBAY

Nazire DOĞAN¹

Öz

Türk tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Hüseyin Rauf Orbay'ın tarihte en çok eleştirildiği konulardan biri; Cumhuriyet'in ilanı konusudur. Bu eleştirinin çıkış noktası da Rauf Bey'in Cumhuriyetin ilanını müteakip İstanbul gazetelerine verdiği beyanattır. Bu beyanatta Rauf Bey; Cumhuriyetin erken ilan edildiği ve bu ilan dolayısıyla halkta bir endişe meydana geldiğine yönelik cümleler sarf etmiştir. Bu beyanattı Ankara'da büyük yankı uyandırmıştır. Ankara gazeteleri Rauf Bey'i eleştiren yazılar kaleme alırken dönemin Cebel-i Bereket Milletvekili İhsan Bey meclise bir önerge vermiş ve Rauf Bey'in beyanatından dolayı açıklama yapmasını istemiştir. Bu önerge neticesinde Rauf Bey Ankara'ya giderek Halk Fırkası'nın 22 Kasım 1923 tarihli oturumunda açıklama yapmıştır. Açıklamalarında Cumhuriyetin ilanı konusunu İstanbul gazetelerinden öğrendiğini ve verdiği beyanattaki ifadelerin gazetelerde yazılanlardan edindiği izlenim dolayısıyla olduğunu ifade etmiştir. Cumhuriyet karşıtı olmadığını da defalarca vurgulamıştır. Bu çalışmanın amacı; Rauf Bey'in Cumhuriyet karşıtı mı yoksa Cumhuriyet taraftarı mı olduğunu ortaya koymaktır. Araştırma bulguları Rauf Bey'in Cumhuriyet karşıtı bir kimse olmadığını ve Cumhuriyet karşıtı olduğu izlenimini yaratan beyanatındaki ifadeleri İstanbul basınında çıkan haberlerden etkilenerek söylediğini göstermektedir.

Abstract

One of the most criticized issues on which Hüseyin Rauf Orbay, one of the important figures of Turkish history, is the declaration of the Republic. The starting point of this criticism is Rauf Bey's statement to Istanbul newspapers following the declaration of the Republic. In this statement, Rauf Bey made statements that the Republic had been declared early and that there was a concern among the people due to this declaration. This statement had a great impact in Ankara. While Ankara newspapers wrote articles criticizing Rauf Bey, İhsan Bey, the Cebel-i Bereket Deputy of the period, made a motion to the parliament and asked Rauf Bey to make an explanation for his statement. As a result of this motion, Rauf Bey went to Ankara and made a statement at the session of the People's Party on November 22, 1923. In his statements, he stated that he had learned about the declaration of the Republic from Istanbul newspapers and that the statements he made were based on the impression he gained from what was written in the newspapers. He also repeatedly emphasized that he was not anti-Republican. The purpose of this study is to reveal whether Rauf Bey was anti-Republican or pro-Republican. The research findings show that Rauf Bey was not an anti-Republican and that the statements in his declaration that gave the impression that he was anti-Republican were influenced by the news published in the Istanbul press.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Halk Fırkası Oturumu, Rauf Bey, Tevhid-i Efkar Gazetesi, Vatan Gazetesi.

Keywords: Republic, People's Party Session, Rauf Bey, Tevhid-i Efkar Newspaper, Vatan Newspaper.

¹ Öğr. Gör. Dr., Kayseri Üniversitesi, Tomarza Mustafa Akıncıoğlu Meslek Yüksekokulu, naziredogan@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2659-6872

Extended Abstract

The purpose of our research is to reveal whether Hüseyin Rauf Orbay is a supporter of the Republic or against it. For this purpose, we have tried to explain the issue by including the memories of important statesmen of the period, especially the memories of Rauf Bey. One of the issues that Rauf Bey discusses the most is the question of the declaration of the Republic. The reason for such a debate is the statement he made to Istanbul newspapers following the declaration of the Republic. The declaration of the Republic was not welcomed in the Istanbul press and some articles were written about the early declaration of the Republic. The reason why the press behaved in this way was that Ankara was declared the capital two weeks before the declaration of the Republic. This development discredited the Ankara government in Istanbul and the government's activities were criticized. One of these criticisms was against the declaration of the Republic. The press tried to support its claims by taking the opinions of important figures such as Rauf Orbay on this issue.

Ahmet Emin Yalman, chief writer of the Vatan Newspaper, and Velid Ebuzyiya, chief writer of the Tevhid-i Efkâr Newspaper, had an interview with Rauf Bey a few days after the declaration of the Republic. As Rauf Bey was in Istanbul when the Republic was declared, he was greatly influenced by what was written in the Istanbul newspapers about the declaration. Therefore, in his interview, he made statements that the Republic was declared early, that there was a concern among the public about this declaration and that the Republic was declared by an unaccountable person. Rauf Bey's statements caused a great reaction in Ankara. Especially the Ankara press wrote articles criticizing Rauf Bey and Cebel-i Bereket deputy İhsan Bey submitted a motion to the parliament asking Rauf Bey to make an explanation for this statement. After this proposal, Rauf Bey went to Ankara and made statements at the session of the People's Party on November 22, 1923. In his statements, Rauf Bey stated that he was a supporter of the Republic, but he also stated that he accepted the Republic as long as national sovereignty was fully ensured, and that the Republic had no other meaning anyway. The MPs who came to the podium after Rauf Bey criticized the statement Rauf Bey made to the newspapers. The most important issue that the MPs focused on was that a person like Rauf Bey, who holds positions at the state level, should not make such a statement and that this statement gives the impression that the People's Party is divided into two. They also found Rauf Bey's explanations insufficient. Therefore, Rauf Bey came back to the podium and continued his statements. In his speech, he stated that the opinions of many MPs were taken on such an important issue such as the declaration of the Republic, and even those who were not in Ankara were invited to Ankara, but he noted that he was not invited.

The development that led to the declaration of the Republic was the government crisis that arose with the resignation of Fethi Okyar from the Ministry of Interior and Ali Fuat Cebesoy from the Deputy Speaker of Parliament. The party group suggested the names of Sabri Bey for the Ministry of Interior and Rauf Bey for the Deputy Speaker of Parliament, but Mustafa Kemal Pasha did not accept these suggestions. Since there was no majority for the ministers to be elected, the government could not be formed. A constitutional amendment was deemed necessary to find a solution to this situation, and as a result, the Republic was declared. This incident gave the impression that the Republic was declared so that Rauf Bey would not become the Deputy Speaker of Parliament.

In our research, we tried to reach a conclusion based on the speeches made at the People's Party session on November 22, 1923. As a result, our findings showed that Rauf Bey was indeed a supporter of the Republic. The statement he made to Istanbul newspapers was entirely due to the fact that he was in Istanbul when the Republic was declared and was influenced by the news on the issue published in Istanbul newspapers. There is also resentment and emotion involved. Rauf Bey also stated that he made such a statement emotionally in his statements at the People's Party session.

GİRİŞ

Cumhuriyet, ulusun egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığıyla kullandığı yönetim şeklidir (Çeçen, 1981). Bu yönetim şekli Fransız İhtilali ile ortaya çıkmış, daha sonra tüm Avrupa'ya yayılmıştır (Uçarol, 2010). Bizde ise Milli Mücadele döneminde bir hareket niteliği kazanmıştır. Bu dönemde milletin kendi kaderini kendisinin tayin etmesi için kararlar alınmaya başlamıştır (Atatürk, 2006). Alınan ilk karar da Amasya Genelgesi'nde yer alan *"Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır"* maddesi olmuştur. Akabinde toplanan Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan *"Milli iradeyi hâkim kılmak esastır"* kararı ile bu anlayış pekiştirilmiştir (Yalçın vd., 2016). 23 Nisan 1920'de adında millet ifadesi geçen Büyük Millet Meclisinin açılması ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda *"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir"* maddesi ile egemenliğin millete ait olduğunun anayasa ile güvence altına alınması Cumhuriyetin ilanına giden süreçte önemli adımlar olmuştur (Atatürk, 2006). 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Türkiye'de adı konulmamış bir Cumhuriyet rejimine geçilmiştir (Yalçın vd. 2016). Rejimin adının konulması için devletin bağımsızlığını uluslararası arenada da kabul ettirmesi gerekmiş ve Lozan Barış Antlaşması imzalanana kadar yönetim biçimi konusunda somut bir adım atılmamıştır. 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla iç politika meselelerine yönelinmiş, Cumhuriyetin ilanı konusu gündeme gelmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Avusturyalı Neue Freie Presse muhabirine Cumhuriyetin ilan edileceğine yönelik bir demeç vermiş ve bu demeç Anadolu'da Yenigün gazetesinin 24 Eylül tarihli nüshasında; *"Dâhili inkişafımız Cumhuriyet esasına müteveccih olacaktır"* başlığıyla yer almıştır. (Anadolu'da Yenigün, 1923). Bu haberden sonra Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edileceği haberleri basında sıkça yer almaya başlamıştır. Örneğin, 9 Ekim'de yayınlanan Yeni Gün Gazetesi'nde; *"Yakında Cumhuriyet ilan olunacaktır"* başlığıyla bir makale yayımlanmıştır (Karal, 1981).

27 Ekim 1923 tarihinde Fethi Okyar Hükümeti'nin istifası ile ortaya çıkan hükümet bunalımı Cumhuriyetin ilan edilmesi konusunda önemli bir itici güç olmuştur. Hem Başbakan hem de İçişleri Bakanı olan Fethi Bey, tüm yoğunluğunu Başbakanlıkta toplayabilmek için İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etmiştir (Okyar, 1980). Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa da bu görevinin yanı sıra Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği görevini de üstlendiğinden Meclis İkinci Başkanlığı görevinden istifa etmiştir (Atatürk, 2006). Mustafa Kemal Paşa Meclis İkinci Başkanlığına Yusuf Kemal Bey'i, İçişleri Bakanlığına da Ferit Bey'i aday göstermiş; ama parti grubu Meclis İkinci Başkanlığı'na Rauf Bey'in, İçişleri Bakanlığı'na da Sabit Bey'in geçmesini istemiştir (Keskin, 2014). Fakat Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in Meclis İkinci Başkanlığı'na seçilmesini Başbakanken duygularını işe karıştırıp da görevini terk etmesini örnek göstererek uygun bulmamıştır¹ (Atatürk, 2006).

Fethi Okyar Hükümeti'nin istifasından sonra iki gün boyunca yeni bir hükümet kurulamamıştır (Karpat, 2017). Bu suretle bir hükümet buhranı ortaya çıkmıştır. Bu buhranı konuşmak için 28 Ekim akşamı İsmet Bey, Fethi Bey, Kazım (Özalp) Bey'in de bulunduğu bir grup Çankaya Köşkü'nde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşlerdir. Bu görüşmede Paşa'ya işin içinden çıkmadıklarını, hükümet buhranının halledilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Atay, 2004). Yemek sırasında Mustafa Kemal Paşa, devlet şeklinin Cumhuriyet olmasından başka çare olmadığını söyleyerek Cumhuriyetin ilan edileceğini ifade etmiş, orada bulunanlar da onun bu fikrine katılmışlardır. Paşa Cumhuriyetin ilanı konusunda arkadaşlarının da kendisiyle hemfikir olduğunu görmüş ve birlikte bundan sonrasında neler yapılacağı ile ilgili bir program hazırlamışlardır. Kısa süre sonra İsmet Bey hariç diğerleri köşkten ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey ile bir kanun müsveddesi hazırlamış ve 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesi; *"Türkiye devletinin şekli, hükümet-i cumhuriyettir."* şeklinde değiştirilmiştir (Atatürk, 2006). Ertesi gün saat 10.00'da toplanan Halk Fırkası grubunda ortaya çıkan

¹ Mustafa Kemal Paşa'nın duygularını işe karıştırıp Başbakanlıktan istifa etti dediği olay Lozan Barış Görüşmeleri sürecinde Rauf Bey ve İsmet Bey'in arası Karaağaç ve Kuponlar meselelerinde açılmıştı. Bundan dolayı Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayarak yurda dönen heyeti karşılamayacağını, İsmet Bey ile karşılaşmak istemediğini, Ankara'da bulunmamak için seçim bölgesi Sivas'a gitmek istediğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu şekilde davranmasını gerektiren bir sebep olmadığını, bir Başbakan'a yakışır şekilde İsmet Bey'i karşılamasını istemiş; ama Rauf Bey *"kendime hâkim değilim, yapamayacağım"* diyerek bunu reddetmiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu isteğini Başbakanlıktan istifa etmesi şartıyla kabul edeceğini söylemiştir. Rauf Bey de Başbakanlıktan istifa etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Bugünkü Dile Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.527-536.

hükümet buhranının çözümü konuşulmuştur. Öğleden sonraki oturumda söz alan Mustafa Kemal Paşa, buhranın anayasadan kaynaklandığını, yasama ve yürütme organı arasındaki ilişkinin iyi düzenlenmediğini ifade ederek anayasanın Cumhuriyetin ilanını mümkün kılacak şekilde düzenlenmesini teklif etmiştir (Karpaz, 2017). Yapılan tartışmalar neticesinde 158 üyenin olumlu oyuyla Cumhuriyetin ilanını mümkün kılan anayasa değişikliği teklifi kabul edilmiştir. Bundan sonra Teşkilat-ı Esasiye Anayasası'nın birinci maddesi "... *Türkiye Devleti'nin şekli Hükümet-i Cumhuriyettir*" şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişiklik mecliste alkışlar ve "*Yaşasın Cumhuriyet*" sedalarıyla karşılanmıştır. Aynı oturumda Cumhuriyetin ilanının 101 adet top atışıyla duyurulması kararlaştırılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Ekim 1923).

Çalışmamızın amacı; Hüseyin Rauf Orbay'ın Cumhuriyet taraftarı mı yoksa Cumhuriyete karşı mı olduğunu ortaya koymaktır. Rauf Bey ile ilgili böyle bir ikilemin ortaya çıkma nedeni kendisinin Cumhuriyetin ilanını müteakip İstanbul gazetelerine verdiği beyanattır. Bu beyanatta Rauf Bey, Cumhuriyetin erken ilan edildiği, bu ilanının acele olduğu ve cumhuriyetin gayr-i mesul zat tarafından ilan edildiğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaları onun Cumhuriyete taraftar olmadığı şeklinde bir kanaatin belirmesine neden olmuştur.

1. CUMHURİYETİN İLANI VE RAUF ORBAY

Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra Başbakanlıktan istifa eden Rauf Orbay'ın İstanbul milletvekilliği görevi devam etmiştir. Ancak dinlenmek istediği için meclisten üç ay izin alarak 4 Ağustos'ta Ankara'dan ayrılmıştır. Önce seçim bölgesi Sivas'a ardından da İzmir'e gitmiş, buradan da İstanbul'a geçmiştir (Orbay, 1993). Cumhuriyet ilan edildiğinde İstanbul'dadır. Cumhuriyetin ilanını müjdeleyen top seslerini duyunca "*Mutlaka Cumhuriyettir öyle ise memlekete ve millete hayırlı uğurlu olsun*" diyerek ilanı gayet sakin karşılamıştır (Orbay, 2018). Ancak İstanbul basını bu ilanı onun kadar sakin karşılamamıştır. Basına göre Cumhuriyet erken ilan edilmiştir (Baran, 1999). Basının bu düşüncede olma nedeni Cumhuriyetin ilanından yalnızca iki hafta önce Ankara'nın başkent ilan edilmiş olmasıdır. Bu gelişme İstanbul'da Ankara Hükümeti'nin gözden düşmesine neden olmuş ve hükümetin aldığı kararlar eleştirilmiştir (Zürcher, 2000). Eleştirdikleri konulardan biri de Cumhuriyetin ilanı konusu olmuştur. Bu konudaki eleştirilerini Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimlerin fikirlerini de alarak desteklemeye çalışmışlardır. Bu noktada görüşlerine en çok değer verdikleri kişi de Rauf Bey olmuştur (Baran, 1999). Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, gazetenin 1 Kasım 1923 tarihli sayısında bu konuyu; "*Son vaziyet hakkında Rauf Bey'in düşüncelerini almayı faydalı gördük*" şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Rauf Beyle mülakat yapmaya giderken vapurda Tevhid-i Efkâr Gazetesi başyazarı Velid Ebuzyiya ile karşılaştığını, Rauf Beyle yapılacak mülakatı beraber yapmaya karar verdiklerini belirtmiştir (Vatan Gazetesi, 1 Kasım 1923).

1.1. Rauf Bey'in İstanbul Basınına Verdiği Demeç

Ahmet Emin Yalman ve Velid Ebuzyiya Beyler, Rauf Bey ile gerçekleştirdikleri röportajda Rauf Bey'e Cumhuriyetin ilanının halk nazarında ani ilan edildiğine dair bir düşüncenin hasıl olduğunu, İstanbul Milletvekili olarak kendisinin bu konuda neler düşündüğünü sormuşlardır. Rauf Bey de bu soruya cevaben; "*Bence meseleyi cumhuriyet kelimesi üzerinden mütalaa etmek doğru değildir. Benim kanaatim her şeyin üstünde istiklale şerefe ve her millet gibi müreffeh olarak yaşama liyakatini tarihinde emsiline ender tesadüf edilir bir tarzda ispat eden asil milletimizin refah ve istiklalinin korunacağı ve aziz vatanımızın tamamını temin eden şeklin en muvafık şekil olacağı merkezindedir*" demiştir. Mülakatta Cumhuriyetin ilanı kararının acele olup olmadığı konusu da sorulmuş ve Rauf Bey bu soruya Başbakanlığı sırasında bu konuda ciddi bir girişim olduğundan haberi olmadığını, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılacağını basından öğrendiğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında Cumhuriyetin ilanının gayr-i mesul kişiler tarafından emrivaki şeklinde ilan edildiğini ve bu durumun halk tarafından endişe ile karşılandığını, halkın bu endişesinin doğal bir tepki olduğunu söylemiştir (Vatan Gazetesi 1 Kasım 1923).

Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine verdiği bu beyanat özellikle Ankara'da infial yaratmış ve Ankara basını Rauf Bey'i eleştiren yazılar kaleme almıştır. Örneğin; 2 Kasım 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Rauf Bey'in Başbakan olduğu dönemde gerçekleşen iki önemli olaya vurgu yapılarak; "*Sakarya'ya ya da Afyonkarahisar taarruzuna da böyle bir günde karar verilmiş değil mi idi*" diye sorulmuştur. Anadolu'da Yenigün Gazetesi başyazarı Yunus Nadi Bey de Rauf Bey'in

açıklamalarını damdan düşer gibi bulmuştur (Ünal, 2017). Beyanat mecliste de tartışmalara neden olmuş ve Cebel-i Bereket Milletvekili İhsan Bey meclise Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine verdiği beyanatın Cumhuriyeti sarsıntıya uğrattığı, bu durumun Rauf Bey etrafında muhalif bir parti kurulduğu kanaatine neden olduğu gerekçesiyle bir önerge vermiştir. Bu önerge neticesinde Rauf Bey meclise giderek İstanbul gazetelerine verdiği beyanattan dolayı açıklama yapmak durumunda kalmıştır (Atatürk, 2006).

1.2. Rauf Bey- Ali Fuat Bey Görüşmesi ve Rauf Bey'in Ankara'ya Gidişi

Rauf Bey, Ankara'da hakkında çıkan bu eleştirileri o sırada İstanbul'da olan yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy ile değerlendirmiştir. Ali Fuat Cebesoy, Rauf Bey'i Kalamış'taki evinde ziyaret ederek Ankara'daki durumdan haberi olup olmadığını, hakkında çıkan yanlış anlaşılmayı düzeltip düzeltmeyeceğini sormuştur. Rauf Bey de Ankara'ya gideceğini ve ilk olarak Mustafa Kemal Paşa ile konuşacağını ifade etmiştir. Ali Fuat Bey ayrıca Rauf Bey'in gazetelere verdiği demecinden Cumhuriyete aleyhtar olduğu anlamının çıkmadığını, bunun Paşa ile Rauf Bey'in arasını açmak için yapılan bir propaganda olduğunu söylemiştir. Rauf Bey de bunun üzerine; *"Yorgundum, hastaydım. Üç ay izin almıştım. Bu vaziyet ciddi bir firka toplantısına çağrılmama engel olmamalıydı. Benim durumumda olan herkes çağrıldı bir tek ben çağrılmadım."* diyerek bu konudaki kırılganlığını dile getirmiştir (Cebesoy, 2002). Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in bu serzenişine cevaben Cumhuriyet'in ilanı konusunda Ankara'daki arkadaşlarının bile fikrini sormadığını, zaten herkes cumhuriyet taraftarı olduğundan buna gerek görmediğini söylemiştir (Atatürk, 2006).

Rauf Bey ile Ali Fuat Bey'in görüşmesinde üzerinde durdukları konu; Rauf Bey hakkındaki eleştirilerin nedeninin Rauf Bey'i Mustafa Kemal Paşa'dan uzaklaştırmak isteyenlerin çıkardığı spekülasyon olduğudur (Cebesoy, 2002). Rauf Bey, Ali Fuat Bey ile yaptığı görüşmeden kısa bir süre sonra Ankara'ya gitmiştir. Ankara'ya gittiğinde onu Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Özalp karşılamıştır. Rauf Bey, Kazım Bey'den Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için randevu talep etmiş, Paşa da Rauf Bey'i kırmayarak hemen o gün saat 15.00'e randevu vermiştir. Rauf Bey randevu saatine kadar meclise arkadaşlarını ziyarete gitmiştir. Ancak arkadaşları onunla pek görüşmek istememişler, kendisini oldukça soğuk karşılamışlardır (Keskin, 2014). Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa ile belirlenen saatte istasyon binasında görüşmüştür. Bu görüşmeyi isteme nedeni kendisi ile ilgili çıkan eleştiriler hakkında konuşmak ve yanlış anlaşıldığını söylemekti. Ancak Paşa rahatsız olduğundan bu konulara hiç girmemiş, sadece geçmiş olsun dileğinde bulunarak yanından ayrılmıştır (Kocahanoğlu, 2018).

2. 22 KASIM 1923 TARİHLİ HALK FIRKASI OTURUMU

Cebel-i Bereket Milletvekili İhsan Bey'in verdiği önergeye istinaden Halk Fırkası'nın 22 Kasım 1923 tarihli oturumunda Rauf Bey İstanbul gazetelerine verdiği beyanat ile ilgili açıklama yapmıştır. Oturumdan önce Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek toplantıya katılmamasını, kendisine karşı söz söyleyemeyeceğini ifade etmiştir. Ancak Paşa "Parti Başkanı" sıfatıyla toplantıda olması gerektiğini; ama görüşmelere müdahale etmeyeceğini söylemiştir (Atatürk, 2006). Oturum İsmet Bey'in konuşması ile açılmıştır. İsmet Bey önce İhsan Bey'in önergesini okumuş ve *"devletin idare şeklini tartışmaya açan bir önergeyi önemsiz sayamayacağımı"* ifade etmiştir (Kocahanoğlu, 2018). İsmet Bey konuşmasında toplantıda kendisinin de konuşması gerektiğinden toplantıya Niğde Milletvekili Galip Bey'in başkanlık etmesini istemiştir (Demirel&Konur, 2002). Rauf Bey anılarında İsmet Bey'in bu tavrından toplantının niçin yapıldığını ve toplantıda esas kiminle karşılaşacağını anladığını ifade etmektedir (Orbay, 2018). İsmet Bey'den sonra sözü önerge sahibi İhsan Bey almıştır. İhsan Bey, konuşmasında Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine verdiği beyanatı eleştirmiş ve Rauf Bey'in beyanatındaki halkın endişeye düştüğü ifadesine değinerek bu endişenin sebebini sormuştur. Ayrıca Rauf Bey gibi yüksek siyasi makamlar işgal etmiş birinin halkın endişesine tercüman olmasının asıl endişe kaynağı olduğunu söylemiştir. Rauf Bey'in Cumhuriyetin erken ilan edildiğine yönelik ifadesine de değinen İhsan Bey, Cumhuriyetin ilanı kararının Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında uzun süre müzakere ve münakaşa edildikten sonra meclise teklif edildiğini ve teklifin mecliste dokuz saatlik bir tartışmadan sonra kabul edildiğini ifade etmiştir (Soyak, 2004).

2.1. Rauf Bey'in Açıklamaları

İsmet Bey ve İhsan Bey'den sonra kürsüye Rauf Bey gelmiş, kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır. Rauf Bey konuşmasına Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa ile konu hakkında görüşmek istediğini; ancak Paşa'nın rahatsızlığından dolayı bu görüşmesinde konuyu açmadığını söyleyerek başlamıştır. Ayrıca önerge sahibi İhsan Bey'e kendisini açıklama fırsatını verdiği için teşekkür etmiştir. Ardından kendisini seven veya sevmeyen insanların olabileceğini, bunun gayet doğal olduğunu söylemiş ve fırka ile arasında hiçbir şekilde bir anlaşmazlık olmadığını belirtmiştir. Gazetelere verdiği beyanatın önceden hazır edilmediğini ya da muhabirlerin özellikle çağrılıp da böyle bir beyanat verilmediğini; ama İstanbul Milletvekili olarak düşüncelerini açıklamayı uygun bulduğunu söylemiştir. Cumhuriyetin ilanı kararı alındığında İstanbul'daki arkadaşlarının merkeze çağrıldığını; ama kendisinin çağrılmadığını ifade etmiştir. Konuşmasında hâkimiyet-i milliye taraftarı olduğunu ifade eden Rauf Bey, kendisine yöneltilen saltanat taraftarı eleştirisini kabul etmemiştir. Ferdi saltanat aleyhtarı olduğunu, meşruti saltanat taraftarı olmadığını belirterek geriye tek bir idare şeklinin kaldığını onun da Cumhuriyet olduğunu ifade etmiş ve Cumhuriyet taraftarı olduğunu söylemiştir (Demirel&Konur, 2002).

Rauf Bey'in eleştirildiği konulardan biri Cumhuriyetin erken ilan edildiğini ifade etmesiydi. Bu eleştiriye cevaben İstanbul'da temas ettiği kimselerde Rauf Bey Meclis İkinci Başkanı ve Sabit Bey de İçişleri Bakanı olmasın diye aceleyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirildiği ve sonuçta Cumhuriyetin ilan edildiği şeklinde bir kanaat olduğunu söylemiştir. Halkın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ne olduğunu ve nasıl bir vazife gördüğünü milletvekilleri kadar iyi bilmediğini söyleyerek bu değişikliğin halk nazarında büyük bir idare şekli değişikliği olarak algılandığını belirtmiştir (Demirel&Konur, 2002).

Rauf Bey'in gazetelere verdiği beyanatta ifade ettiği iddialardan biri de halkın Cumhuriyetin ilanından dolayı endişe duyduğu şeklindeydi. Kendisine bu iddiası da sorulmuştur. Rauf Bey bu soruya cevaben kendisi Başbakan iken devletin idare şeklinin mecliste konuşulduğunda Mustafa Kemal Paşa'nın bu duruma *"Bizim idaremiz bize benzer. Bize mahsus idaredir"* şeklinde açıklama yaptığını, bu idare tarzı varken Cumhuriyetin ilan edilmesinin halkta *"beriki idare geldi, bu idare şekli başarılı olamazsa o zaman başka bir idare tarzı gelir"* şeklinde bir endişesinin olduğunu söylemiştir. Beyanatındaki *"gayr-i mesul zat"* ifadesine de şöyle bir açıklama getirmiştir; *"Sorumsuz sözümü Gazi Paşa Hazretlerinin şahsına atfetmeyin. O Hükümetin Reisliğini, Büyük Millet Meclisinin ve Cumhuriyetin başkanlığını elde ettiği zamanlarda değil üniformalarını çıkarıp attıkları dakikadan itibaren millete karşı sorumluluğunu kabul ve ilan etmiştir. Bundan dolayı bu söz kendilerine atfedilmiş olamaz. Ajanslar, meselenin mütehasıslar encümenine havale edildiğini bildiriyorlardı. Halbuki mütehasıs ve müşavirler kararlarından sorumlu değillerdir. Zaten en büyük kıymet ve kudretleri de bundandır. Mütehasıs ve müşavere heyetleri kendi malumat ve mütalaalarını hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmadan açıklarlar ve tabi mesul değillerdir"* (Soyak, 2004). Rauf Bey'in bu ifadesinden anlaşılıyor ki beyanatındaki gayr-i mesul zat ifadesinden kastı mütehasıs ve müşavere heyetleridir. Gazetelerden öğrendiği kadarıyla Cumhuriyetin ilanına son noktada bu heyetler karar vermiştir. Açıklamasında dikkat çekmeye çalıştığı nokta bu heyetlerin herhangi bir konuda son kararı alma sorumluluğunda olmadığıdır.

Kendisine yönelik eleştirilere bu şekilde cevap vermeye çalışan Rauf Bey, konuşmasının aralarında duygulu bir insan olduğundan bahsederek aslında bir duygu ile bu beyanattı verdiğini, yanlışlık yapmış olabileceğini de sözlerine eklemiştir (Demirel&Konur, 2002).

2.2. Milletvekillerinin Eleştirileri ve Rauf Bey'in Açıklamaları

Rauf Bey'in bu açıklamalarından sonra sırayla Hamdullah Suphi Bey, Vasıf Bey, Rasih Efendi, Recep Bey, Yunus Nadi Bey, Ahmet Ağaoğlu Bey söz almış ve Rauf Bey'in beyanatına yönelik eleştirilerini dile getirmişlerdir. Hepsinin de ortak eleştirisi Rauf Bey gibi devlet kademesinde önemli görevler üstlenmiş siyasi bir figürün böyle bir açıklama yapmaması gerektiğidir. Ayrıca söz konusu beyanatın millet nezdinde Halk Fırkası içerisindeki milletvekilleri arasında ayrılık olduğu şeklinde bir izlenim yarattığından bahsedilmiştir. Rauf Bey'in Cumhuriyetin ilanından dolayı halkın endişeye düştüğü ifadesine karşı; *"Madem böyle bir endişe vardı Rauf Bey bir açıklama yaparak bu endişeyi giderebilirdi. Fakat Rauf Bey'in açıklamaları halkın endişesini gidermekten ziyade endişenin esas*

kaynağıdır” demişlerdir. Vasıf Bey, Rauf Bey’in gazetelerden edindiği izlenimden dolayı böyle bir açıklama yaptığını; ama Ankara’ya gelip gördükten sonra meclisin Cumhuriyeti meşru bir şekilde ilan ettiğini gördüğünü söylemesini istemiştir. Ahmet Ağaoğlu Bey ise Rauf Bey’in “*Cumhuriyet erken ilan edildi*” şeklindeki açıklamasına; “*Saltanatın kaldırılmasına kaç saatte karar verildi? Rauf Bey saltanatın kaldırılmasını neden acele görmediler*” diye sormuştur. Recep Bey ise yaptığı konuşmada Rauf Bey’in Cumhuriyetin ilanını eleştiren Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cahid Yalçın ile beraber olmasını eleştirmiş, Şükrü Bey de “*Madem Cumhuriyetçisin o halde Cumhuriyet karşıtı kimselerle ne işin vardı*” diye sormuştur (Demirel&Konur, 2002).

Milletvekillerinin konuşmalarından sonra kürsüye tekrar Rauf Bey gelmiş ve hakkındaki eleştirilere cevap vermiştir. “*Cumhuriyet, acele ilan edildi*” şeklindeki beyanatına; “*Cumhuriyet acele ilan edildi demedim, acele ilan edildi kanaati vardır ve bu da endişeye sebep oldu dedim*” demiştir. Cumhuriyet taraftarı olduğunu; ama Cumhuriyeti ancak hakimiyet-i milliyeyi tam anlamıyla sağladığı takdirde kabul ettiğini ifade etmiştir. Birçok ülkede Cumhuriyet rejiminin olduğunu; ancak buralarda hakimiyet-i milliyenin tam anlamıyla sağlanmadığını, böyle bir Cumhuriyet rejimini kabul etmediğini söylemiştir. Rauf Bey’e yöneltilen eleştirilerden biri de gazetelere verdiği beyanatının Halk Fırkası arasında ikilik olduğu izlenimi yarattığı şeklindeydi. Rauf Bey bu eleştiriye cevaben Halk Fırkası ile arasında bir ayrılık olmadığını, esasta birlik olduktan sonra gerisinin teferruat olduğunu söylemiştir. İstanbul’da Cumhuriyet karşıtı kimselerle beraber olduğu eleştirisine bu kimselerle görüşmesinin aynı fikirde oldukları anlamına gelmediğini söyleyerek “*Beni yarın herhangi bir cani ve mahkumla görüşüyorum diye cani mi addedeceksiniz veyahut en koyu tanınan bir mürteci ile konuştuğumu görürseniz mürteci mi addedeceksiniz?*” diye sormuştur (Demirel&Konur, 2002).

Rauf Bey’in açıklamalarından sonra sözü Malatya Milletvekili İsmet Bey almıştır. İsmet Bey de milli davanın hizmetkârı olmuş bir kimsenin bu tarz açıklamalar yapmasının fırka içinde ayrılık olduğu anlamına geleceğini ifade etmiştir. Rauf Bey’e gazetelere beyanat vermesinden dolayı hata ettiğini söylemiştir. Rauf Bey’in Cumhuriyetin ilanından Ankara’dan ayrılıncaya kadar haberdar olmadığı iddiasına da saltanatın kaldırılmasından önce de kimsenin kafasında bu konu hakkında bir düşünce olmadığı cevabını vermiştir. Cumhuriyetin ilanında bir yanlışlık eksiklik varsa o zaman Rauf Bey’in gazetelere ilan vermekten ziyade Ankara’ya gelip eksikleri tamamlamak için çaba göstermesi gerektiğinden bahsetmiştir. Rauf Bey gerek gazetelere verdiği beyanatında gerekse fırka oturmaındaki açıklamalarında hakimiyet-i milliyeye vurgusu yapmış ve Cumhuriyeti milli hakimiyeti sağladığı takdirde kabul ettiğini söylemişti. İsmet Bey bunu da eleştirerek; “*Hakimiyet-i milliyeye kayıtsız şartsız milletindir, idare şekli cumhuriyettir dendiğinde zaten hakimiyet-i milliyeye sağlanmıştır. Buna rağmen hala bu konuya takılmak doğru mudur?*” şeklinde bir soru yöneltmiştir. Rauf Bey’in beyanatını tekzip etmesinin yerinde olacağını ifade etmiş, tüm bunlardan sonra firkada kalıp kalmayacağını sormuştur (Demirel&Konur, 2002).

İsmet Bey’in bu eleştirilerinden sonra Rauf Bey tekrar söz almıştır. Öncelikle fırka ile arasında ikilik olmadığını söylemiş, bu durumu hükümetin niye teyit etmediğini sormuştur. Beyanatında Cumhuriyetin şurası sakat burası sakat fikri verilmediğini ifade etmiştir. İsmet Bey’in “*Madem bir eksiklik gördü Ankara’ya gelip eksikliği giderseydi*” şeklindeki eleştirisine de milletvekillerinin her birine davetiye gittiğini; ancak kendisine böyle bir davetiye gelmediği cevabını vermiştir. Adresinin meclis tarafından da gayet iyi bilindiğini, hatta İsmet Bey’in bu davetiyeyi kendisinin de yazabileceğini ifade etmiştir (Demirel ve Konur, 2002).

Rauf Bey açıklamasına şu sözlerle son vermiştir; “*Tekrar ediyorum ki Cumhuriyetçiyim. Ben Ankara’dan kırgın ayrılmış olabilirim. Bir zat ile aramızda bir anlaşmazlık olabilir. Lakin bu şahsidir. Devlet ve millet meselesi değildir. Hakkımda ne yaparsanız yapın. Sözlerimi geri almam. Ben gidiyorum. Karar sizindir.*” diyerek oturumu terk etmiştir (Orbay, 1993). Rauf Bey’in gidişinden sonra İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Bey, İzmir Milletvekili Celal Bey ve Bursa Milletvekili Osman Nuri Bey tarafından “*Rauf Beyefendi’nin beyanatu kafidir. Arada hasıl olan yanlış anlaşılmalari verdikleri açıklamalar aydınlatmıştır. Gazetelerde başkalarının zihinlerinde oluşan şüpheleri giderecek tebligat resmen neşredilmelidir ve bu tebligata Rauf Beyefendi’nin ifadeleri esas tutulmalıdır*” şeklinde bir takrir verilmiş ve bu takrir diğer milletvekilleri tarafından da kabul edilmiştir (Soyak, 2004).

Rauf Bey'in açıklamalarına en sert tepki gösteren isimlerden biri İsmet Bey idi. Hatta Rauf Bey kendisine karşı yöneltilen suçlamaların İsmet Beyle arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklandığını düşünmüştü. Aradan yıllar geçtikten sonra İsmet Bey gazeteci Abdi İpekçi ile bir röportaj gerçekleştirmiş ve bu röportajda Rauf Bey'in Cumhuriyetin ilanına tepkisi sorulduğunda İsmet Bey şunları söylemiştir; “... *Bu hususlarda Rauf Bey'in bize vaziyet aldığı açık bir delile dayanmıyor. Haksızlık payı var, abartı payı var. Bunların hepsi siyasi ayrılıklar ve münakaşalar arasında vakit vakit istifade edilmiş münakaşalar*” diyerek Rauf Bey'in Cumhuriyete karşı olmadığını belirtmiştir (İpekçi, 2004).

3. RAUF BEY'İN MECLİSTE YAPTIĞI KONUŞMANIN YANKILARI

Rauf Bey'in mecliste yaptığı konuşma basında geniş yankı bulmuştur. Anadolu'da Yenigün Gazetesi'nin 23 Kasım 1923 tarihli sayısında Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine verdiği beyanattan ötürü mecliste açıklama yaptığı ve bu açıklamasında Cumhuriyetçi olduğunu vurguladığı ifade edilmiştir. Ancak mecliste bulunan bazı kimselerin Rauf Bey'in açıklamalarından tatmin olmadığı, bundan dolayı Rauf Bey'in tekrar söz alarak Cumhuriyete bağlı olduğunu tekrar tekrar ifade ettiği yazılmıştır (Anadolu'da Yenigün Gazetesi, 23 Kasım 1923). İkdam Gazetesi de haberi “*Fırkanın Heyecanlı Bir Celsesi*” başlığı ile okuyucularına duyurmuştur. Haberin içeriğinde oturumun İhsan Bey'in verdiği önerge ile başladığı, Rauf Bey'in kürsüye gelerek açıklama yaptığı ve cumhuriyet taraftarı olduğunu söylediği yazılmıştır. Ancak İsmet Bey'in bu açıklamalardan tatmin olmadığı, tekrar açıklama yapması gerektiğini söylediği ve diğer milletvekillerinin de İsmet Beyle aynı fikirde olarak Rauf Bey'in biraz daha açık konuşması gerektiğini düşündüklerini ifade ettikleri yazılmıştır. Bundan sonra Rauf Bey'in tekrar kürsüye gelerek dört saat daha açıklama yaptığı ve Cumhuriyetin en sadık savunucularından biri olduğunu ve bu konuda arkadaşlarından ayrı düşünmediğini söylediği de belirtilmiştir. Tüm bu açıklamalardan sonra ayrılık gayrılık olmadığı sonucuna varıldığı da yazılmıştır (İkdam Gazetesi, 23 Kasım 1923).

Tanın Gazetesi de haberi “*Halk Fırkasının Fevkalade İçtimai*” başlığı ile vermiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın da toplantıda hazır bulunduğunu yazmıştır. Haberde İhsan Bey, Recep Bey, Hoca Rasih Efendi gibi milletvekillerinin Rauf Bey'in beyanatının Cumhuriyeti zaafa uğrattığını söyledikleri ve bu sözlerini açıklamasını istedikleri yazılmıştır. Ayrıca Cumhuriyete taraftar olmayan biri ile aynı partide yer alamayacaklarını da belirttikleri ifade edilmiştir. Fakat Rauf Bey'in Cumhuriyetçi olduğunu, firkadan ayrılmak gibi bir düşüncesi olmadığını söylediği ve gayr-i mesul zat ifadesinin yanlış anlaşıldığını beyan ettiği belirtilmiştir (Tanin Gazetesi, 23 Kasım 1923).

SONUÇ

Türk siyasi ve askeri tarihinin önemli isimlerinden biri olan Hüseyin Rauf Orbay'ın en çok eleştirildiği konulardan biri Cumhuriyetin ilanı konusudur. Bu eleştirinin çıkış noktası da Rauf Bey'in ilandan birkaç gün sonra İstanbul gazetelerine verdiği beyanattır. Rauf Bey'in beyanati özellikle Ankara'da büyük tepkiyle karşılanmıştır. Ankara'da çıkan gazeteler Rauf Bey'i eleştiren yazılar kaleme alırken Cebel-i Bereket Milletvekili İhsan Bey meclise bir önerge vererek Rauf Bey'in beyanatından dolayı bir açıklama yapmasını istemiştir. Bu önergeden sonra Rauf Bey Ankara'ya giderek Halk Fırkası'nın 22 Kasım 1923 tarihli oturumunda açıklamalar yapmıştır. Açıklamalarında Cumhuriyet taraftarı olduğunu; ancak Cumhuriyeti hakimiyet-i milliye tam anlamıyla sağlandığı takdirde kabul ettiğini ifade etmiştir. Cumhuriyetin ilanı gibi önemli bir meselede kendisine haber verilmemesinden dolayı kırılgan olduğunu ifade eden sözlere yer vermiştir. Rauf Bey Cumhuriyet ilan edildiğinde İstanbul'da olduğundan ilanla ilgili haberleri İstanbul basınından takip etmiştir. İstanbul basını da Ankara'yı başkent ilan eden Ankara Hükümeti'ne tepkili olduğundan hükümetin faaliyetlerini eleştiren yazılar kaleme almaktaydı. Basının Cumhuriyetin ilanı ile ilgili haberleri de eleştirel olmuştur. Rauf Bey'in beyanati basında çıkan haberlerden edindiği izlenimler eksenindedir.

Cumhuriyetin ilanını tetikleyen olay Fethi Okyar Hükümeti'nin istifasıyla ortaya çıkan hükümet bunalımıydı. Parti grubu yeni kurulacak hükümette Meclis İkinci Başkanı olarak Rauf Bey'in adını önermiş; ancak Mustafa Kemal Paşa bunu reddetmiştir. Yeni hükümeti oluşturacak bakanlar konusunda fikir birliğine varılamamış olması hükümet bunalımına neden olmuştur. Bu duruma çözüm olarak Cumhuriyet'in ilanını mümkün kılan anayasa değişikliğine gidilmesine karar verilmiştir. Bu durum Rauf Bey de kendisi Meclis İkinci Başkanı olmasın diye Cumhuriyet ilan edildi şeklinde bir izlenimin

oluşmasına neden olmuştur. Aslında Rauf Bey'e karşı bariz bir cephe alındı da sonrasında Cumhuriyet ilan edildi gibi bir durum yoktur. Bu gibi yanlış anlaşılımlar, Cumhuriyetin ilanı gibi önemli bir meselede kendisine haber verilmemiş olmasından dolayı kırılmış olması ve İstanbul basınında çıkan haberlerden etkilenmesi Rauf Bey'in gazetelere böyle bir beyanat vermesine neden olmuştur. Yoksa Rauf Bey Cumhuriyete karşı bir kimse değildir. Halk Fırkası'nın oturumunda yaptığı açıklamalarda da Cumhuriyetçi olduğunu sık sık vurgulamıştır.

Etik Beyan: Bu çalışmada etik kurul onayı gerektirecek herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no practice requiring ethics committee approval was performed. In case of detection of a contrary situation, Beykent University Journal Of Social Sciences has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate 100%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Atatürk, M. K. (2006). *Nutuk 1919-1927* (Z. Korkmaz, Haz.). Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atay, F. R. (2004). *Çankaya Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*. Pozitif Yayınları.
- Baran, T. A. (1999). İstanbul basınında Cumhuriyetin ilanına tepkiler-yorumlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(44), 627-643.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi hatıralar Lozan'dan cumhuriyete II*. Temel Yayınları.
- Çeçen, A. (1981). *Atatürk ve cumhuriyet*. Tisa Matbaası.
- Demirel, Y. ve Konur, O. Z. (2002). *CHP grup toplantısı tutanakları (1923-1924)*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fırkanın Heyecanlı Bir Celsesi. *İkdam Gazetesi* (1923, Kasım 23), s.1, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=111614>.
- Halk Fırkasının Dünkü İçtimarı, *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, (1923, Kasım 23), s.1, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=72337>.
- Müeyyed, M. (1923, Kasım 23). Halk Fırkasının Fevkalade İçtimarı. *Tanin Gazetesi*, s.1, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=50777>.
- İpekçi, A. (2004). *İnönü Atatürk'ü anlatıyor*. Dünya Kitapları.
- Karal, E. Z. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi 1918-1965*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karpat, K. (2017). *Türk demokrasi tarihi sosyal kültürel ekonomik temeller*. Timaş Yayınları.
- Keskin, A. (2014). *İmparatorluktan Cumhuriyete Rauf Orbay*. Parola Yayınları.
- Kocahanoğlu, O. S. (2018). *Atatürk-Rauf Orbay kavgası kurtuluş, kuruluş ve sonrası*. TemelYayınları.
- Okyar, F. (1980). *Üç Devir'de bir adam* (C. Kutay, Haz.). Tercüman Yayınları.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem değirmeni siyasi hatıralarım II*. Emre Yayınları.
- Orbay, R. (2018). *Siyasi hatıralar*. Örgün Yayınevi.
- Rauf Bey'in İzahatı Üzerine Ortada Mesele Kalmamıştır. *Vatan Gazetesi*, (1923, Kasım 23), s.1, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=124427>.
- Dâhili İnkişafımız Cumhuriyet Esasına Müteveccih Olacaktır. *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, (1923, Eylül 24), <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=72540>
- Soyak, H. R. (2004). *Atatürk'ten hatıralar*. Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM Zabıt Cerideleri, Devre: II, Cilt: 8, İçtima Senesi:1, 29 Ekim 1923.
- Uçarol, R. (2010). *Siyasi tarih 1789-2010*, Der Yayınları.
- Ünal, S. (2017). Mustafa Kemal Paşa'nın yol arkadaşlarının cumhuriyetin ilanına tepkileri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 665-675.
- Yalman, A. E. (1923, Kasım 1). Sabık Heyet-i Vekile reisi Rauf Beyle mühim bir mülakat. *Vatan Gazetesi*,s.1,<https://dijitalkutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=12432>.
- Yalçın, D. (2016). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi II*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Y.S. Gönen, Çev.), İletişim Yayınları.

